
*В.Б. Любченко
(м. Київ)*

ОБЛАСНИЙ КОМІСАРІАТ ГАЛИЧИНИ І БУКОВИНИ (1917–1918 рр.)

Обласний комісаріат Галичини та Буковини був третьою й хронологічно останньою (після Тимчасового воєнного генерал-губернаторства Галичини і Тимчасового воєнного генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни) адміністративною формою організації управління окупованими у роки Першої світової війни Російською імперією територіями Австро-Угорщини. Будучи продуктом трансформації Тимчасового воєнного генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, відповідно до вимог часу після переможного Лютневого демократичного перевороту, обласний комісаріат Галичини та Буковини пережив розпад нової Росії наприкінці 1917 р. й дістався в спадок Українській Народній Республіці, якій і довелося остаточно вирішувати його долю. На жаль, на відміну від попередніх російських окупаційних режимів на теренах Східної Галичини й Буковини під час Великої війни 1914–1918 рр., Обласний комісаріат Галичини та Буковини досі не став об'єктом ґрунтовних наукових студій ні у вітчизняній, ні в зарубіжній історіографії. Багато років чи не єдиним джерелом інформації з теми, що розглядається, були розділи декількох праць (серед них і мемуарного характеру) Д. І. Дорошенка¹. Почасти дотичним до теми є також окремі частини 4-го та 5-го розділів монографії В. Заполовського, що з'явилася вже в останні роки².

Пропонована нижче стаття має на меті дати першу спробу комплексного дослідження історії формування й функціонування Обласного комісаріату Галичини та Буковини, а також розформування і ліквідації його структур на тлі подій Першої світової війни й революційних та державотворчих процесів у в Україні.

Лютневий 1917 р. переворот у Російській імперії за короткий час ввів колишню “тюрму народів” до когорти найдемократичніших країн світу, призвів до зламу старої системи влади, відкрив широкі можливості перед громадською ініціативою і національними рухами народів, що її населяли. Водночас надмірне перенасичення повітря після революційної Росії “киснем свободи”, до споживання якого в таких кількостях, так щоб не виникало відчуття запаморочення, більша частина населення країни виявилася неготовою, визначило шлях поступового сповзання цього велетенського неофіта демократії у бік анархії та хаосу.

Цілком природно, що в перші ейфорійні дні грандіозного історичного зламу ані щойно утвореному Тимчасовому уряду, ані громадськості було не до проблем окупованих російськими військами територій Австро-Угорщини у Галичині й Буковині. Лише москвофільський “Русский народный совет Прикарпатской Руси” (РНСПР), місцем перебування якого з кінця літа 1915 р. був Ростов-на-Дону, спромігся подати свій голос у цьому питанні. Попри традиційну орієнтацію на консервативні монархічні кола з правої частини політичного спектру Російської імперії та

довголітні тісні зв'язки з їхніми численними представниками, бажання в очах новопосталої влади далі залишатися виразником інтересів Галицької Русі та репрезентантом кількасоттисячної маси її уродженців – біженців і військовополонених – змусило РНСПР у кількаденний термін після Лютневого демократичного перевороту публічно визначити своє ставлення до змін, що відбулися, аби не розділити долі своїх колишніх покровителів. Уже 4* березня 1917 р. останній зібрався на екстрене засідання, на якому ухвалив текст привітання до Виконавчого комітету Державної думи й Тимчасового уряду. Відзначивши у ньому, що “подъяремный русский народ возлагает все свои надежды на братский державный русский народ, чаеет своего освобождения и объединения с ним”, і привітавши центральні органи нової влади, РНСПР далі заявив про “готовность русского народа Прикарпатья принять посильное участие в народном строительстве земли русской” та побажав “верховой народной власти и народному правительству России успешно исполнить принятую на себя великую задачу, с помощью геройского непобедимого русского воинства доставить России скорую, решительную и окончательную победу над врагами, завершить великий и святой завет собирания русской земли воедино, великую и могучую Русь сделать свободной и счастливой”³. Можливо, саме завдяки такому швидкому орієнтуванню в політичній кон'юнктурі йому вдалося уникнути у взаєминах з новою центральною владою тавра “чорносотенний”, зберігши становище одного з її контрагентів (щоправда, такого, до якого не було повної довіри) на галицькому напрямку політики взагалі й у сфері широкого кола питань, пов'язаних з біженцями і військовополоненими, зокрема.

Вже у перші березневі дні 1917 р. було прийнято загальне для всієї колишньої імперії положення про скасування на місцях влади губернаторів та віце-губернаторів, на зміну яким в усі губернії мали бути призначені повноважні комісари Тимчасового уряду. Проте до фактичного перебрання у свої руки влади останніми губернатори скинутого режиму мали залишатися при виконанні своїх обов'язків, виконуючи розпорядження нової влади. Незважаючи на особливий характер Тимчасового воєнного генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, створеного на окупованих територіях, що належали ворожій державі, й на цю специфічну територіально-адміністративну одиницю російської влади мала розповсюджуватися дія вищезгаданого положення. Щоправда, на відміну від інших губерній країни, процес призначення і фактичного вступу у виконання своїх обов'язків вищих посадових осіб управління окупованими територіями Австро-Угорщини сильно затягнувся.

Ф. Ф. Трепов, змушений впроваджувати в життя на підлеглій його управлінню території перші демократизаційні розпорядження та маніфести Тимчасового уряду, виконував обов'язки воєнного генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, до 13 березня 1917 р. У зв'язку із хворобою (саме таке формулювання фігурувало офіційно) за дозволом головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту він передав тимчасове управління воєнним генерал-

* Тут і далі у статті датування подій до лютого 1918 р. подається, якщо не зазначено інше, за старим стилем. З лютого 1918 р., якщо не зазначено інше, - за новим.

губернаторством своєму помічникові генерал-лейтенанту Усова⁴. Останній тимчасово виконував обов'язки воєнного генерал-губернатора аж до вступу Д.І. Дорошенка на посаду обласного комісара Тимчасового уряду в Галичині й Буковині, що фактично сталося у травні 1917 р. Так само довго залишалися при виконанні своїх посадових обов'язків губернатори тернопільський – І. Чарторизький і чернівецький – В. Лігін.

В умовах демократичних змін, що відбувалися у країні в цілому та у військах зокрема, вище командування фронтів й армій, намагаючись не протиставляти себе цим процесам у тих випадках, коли раніше перевага віддавалася вимогам воєнної доцільності, тепер часто схилилося до половинчастих рішень. Так, 26 березня 1917 р. начальник штабу XI армії генерал Гіссер звернувся до головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту генерала від кавалерії О. О. Брусилова з клопотанням дозволити виселення 93 мешканців села Беримівців “вследствие такой близости селения к нашей линии огня, что всем жителям при условии боя грозит опасность”⁵. У відповідь 28 березня 1917 р. останній наказав “поставить в известность жителей селения Беримовцы о грозящей им опасности и после сего предоставит им самим решить, оставаться или уходит”⁶.

Мітингова стихія, що чим далі, тим більше починала панувати у військах, вела до занепаду дисципліни в армії та до деградування солдатської маси. Наприклад, у телеграмі від 11 квітня 1917 р. тернопільський губернатор І. Чарторизький просив тимчасово виконуючого обов'язки воєнного генерал-губернатора генерал-лейтенанта Усова видати обов'язкову постанову, яка б заборонила приватним торговцям продаж одеколону без письмових на те дозволів, оскільки “распитие его солдатами принимает значительные размеры”⁷.

В той час як з погляду управління ситуація на окупованих територіях у Галичині й Буковині через затягування з призначенням повноважних представників нової влади стрімко погіршувалася, Тимчасовий уряд не надто квапився з добором кандидатів на посади у цивільній адміністрації краю. Ініціативу в цій справі, відстоюючи національні інтереси польського населення в Галичині, намагалися взяти у свої руки його представники. Останні особі львівського професора С. Грабського, що від червня 1915 р. добровільно перебував у Російській імперії, подали на розгляд Тимчасового уряду міркування щодо організації влади на окупованих територіях, доводячи доцільність призначення поляка на чолі вищої місцевої російської адміністрації⁸.

У другій половині березня 1917 р. на галицько-буковинському напрямку політики сталися дві важливі події. По-перше, Тимчасовий уряд начебто визначився з кандидатурою комісара для окупованих територій Австро-Угорщини, зупинивши свій вибір на особі кадета, князя П. Долгорукова, який, щоправда, так і не встиг вступити у виконання своїх посадових обов'язків через швидку відміну його призначення⁹. По-друге, справою реформування російської влади в Галичині й Буковині зацікавилися окремі українські діячі.

З ініціативи уповноваженого Всеросійського земського союзу подільського дідича П.К. Линниченка у середині березня 1917 р. в Києві відбулася невелика нарада під його головуванням за участю уповноваженого

Всеросійського союзу міст І. Г. Красковського, голови Української Центральної ради М. С. Грушевського, помічника київського губернського комісара тимчасового уряду Д. І. Дорошенка, голови Єврейського допомогового комітету доктора Лянгера та посла до австрійського парламенту Т. Окуневського, заарештованого і вивезеного з Галичини ще за генерал-губернаторства графа Г. О. Бобринського. На цій нараді було вирішено розробити в ліберальному дусі й подати на розгляд уряду проект нового управління Галичини та Буковини, яке, допускало б місцеве населення до самоврядування¹⁰. На одній з наступних нарад П. К. Линиченко ознайомив присутніх з розробленим ним особисто у загальних рисах проектом організації російської влади на окупованих територіях Австро-Угорщини. Після чого, з санкції інших членів, останній разом з І. Г. Красковським вирушили у Ставку верховного головнокомандуючого, де і подали його від імені комітетів Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу й Всеросійського союзу міст на розгляд верховному головнокомандуючому та чотирьом міністрам Тимчасового уряду, що на той час перебували в Могильові, переконавши останніх у необхідності заміни на посаді крайового комісара князя П. Долгорукова на добре обізнаного в галицько-буковинських справах Д. І. Дорошенка, хоч попередньо на київських нарадах такий варіант кадрового призначення і не розглядався¹¹.

6 квітня 1917 р., після закінчення першого дня Українського національного конгресу (з'їзду), Д. І. Дорошенко застав вдома цілком несподівану для нього урядову телеграму, якою він сповіщався про призначення крайовим комісаром Галичини та Буковини¹². Наступного дня на засіданні конгресу М. С. Грушевський зробив спеціальне повідомлення про цей факт, без особливих на те підстав представивши його як такий, що відбувся з подання Центральної ради, хоч остання до нього причетною й не була. В офіційному звіті преси про цей день роботи Національного конгресу було зазначено, що це призначення сприймається "як приклад того, оскільки уряд рахується з голосом організованого українства, котре в особі Української Центральної Ради виставило П. Дорошенка кандидатом на сю посаду"¹³.

Ввечері 7 квітня 1917 р. останній виїхав до Петрограда, де провів біля двох тижнів у марудних і часто малоефективних переговорах з членами уряду щодо з'ясування обсягу своїх повноважень, а також вироблення та узгодження принципів та засад політики, яку він мав здійснювати на окупованих територіях Австро-Угорщини. Від голови Тимчасового уряду князя Г. Є. Львова Д. І. Дорошенко отримав карт-бланш на радикальну заміну чиновників старої влади. В розмові з міністром юстиції О. Ф. Керенським він підняв питання про необхідність полегшення становища заарештованих та висланих з Галичини та Буковини українців, зокрема священників, з наданням права якщо й не всім, то принаймні тим, за кого поручаться громадські організації, повернутися в Україну. Від міністра закордонних справ П. М. Милюкова дізнався про неприхильне ставлення останнього до призначення його обласним комісаром і про існування таємного договору, за яким Російська імперія в разі успішного завершення війни, за участь у ній обіцяла Румунії визнати її претензії на Буковину. Керуючий канцелярією Тимчасового уряду

В. Набоков порадив Д. І. Дорошенку залишити в силі текст старого, від 3 липня 1916 р., “Временного положення об управленні областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны”, яке схвально сприйняв під час короткого одноденного приїзду до столиці верховний головнокомандуючий генерал від інфантерії М. В. Алексєєв, котрий свого часу затверджував текст цього документа як начальник штабу Верховного головнокомандуючого. Нарешті, ймовірно, 22 квітня 1917 р. у Малахитовій залі Зимового палацу відбулося за участю міністрів Тимчасового уряду, Д. І. Дорошенка та повноважного представника головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту генерал-майора Палібіна засідання, присвячене галицько-буковинським справам, на якому й було вирішено зберегти чинність старого “Временного положення”, а Д. І. Дорошенка затвердити на посаді обласного комісара ¹⁴.

Таким чином, 22 квітня 1917 р. указом Тимчасового уряду за підписом його голови князя Г. Є. Львова Д. І. Дорошенка було призначено обласним комісаром Тимчасового уряду в Галичині та Буковині з наділенням його стосовно цивільного управління правами генерал-губернатора, встановленими “Временным положением” від 3 липня 1916 р. ¹⁵. Двома місяцями пізніше, 15 червня 1917 р., помічником обласного комісара Галичини і Буковини указом Тимчасового уряду було призначено товариша голови Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу П. К. Линниченка ¹⁶.

Одразу по завершенні урядового засідання Д. І. Дорошенко виїхав до Києва, аби заручитися в своїх діях підтримкою Центральної Ради, хоч це й не передбачалося характером його призначення на посаду обласного комісара Галичини та Буковини. 26 квітня 1917 р. на засіданні Комітету Центральної Ради він зробив доповідь про свою поїздку до Петрограда, розповівши деякі цікаві подробиці призначення його обласним комісаром, зокрема те, що хоч він і підпорядкований відповідно до “Временного положення” від 3 липня 1916 р. головнокомандуючому арміями Південно-Західного фронту, проте, на пропозицію П. М. Милюкова, йому надано право апелювати й безпосередньо звертатися до уряду, лише повідомляючи головнокомандуючого про це. Д. І. Дорошенко також запропонував Комітету Центральної Ради для схвалення, кандидатури І. Г. Красковського та О. Г. Лотоцького на посади відповідно тернопільського і чернівецького губернських комісарів і ще восьми осіб, які представляли українську громаду Петрограда, на посади повітових комісарів, що й було одразу зроблено ¹⁷. Наступного дня за участю Д. І. Дорошенка на засіданні Президії Центральної Ради обговорювались інструкції Центральної ради обласному комісару Галичини і Буковини ¹⁸. Цей факт засвідчив обоюсторонню згоду та бажання двох на той час ніяк не пов’язаних між собою службовою вертикаллю інститутів (Центральної Ради й обласного комісара) формалізувати свої взаємовідносини.

27 квітня 1917 р. Д. І. Дорошенко виїхав до Кам’янця-Подільського, де на той час знаходився штаб головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту, для представлення генералу від кавалерії О. О. Брусилову. Останній наступного дня цілком схвалив запропонований обласним комісаром текст проекту програмної відозви до населення краю (щоправда, як з’ясувалося пізніше, чи не одразу дав таємний

дозвіл москвофілу О. Геровському вести під прикриттям штабів та контррозвідувальних служб пропаганду проти Д. І. Дорошенка й політичної лінії, якої той мав намір дотримуватися) і погодився, віддавши до його рук призначення цивільних службовців Обласного комісаріату Галичини та Буковини, залишити за собою призначення посадовців військових¹⁹. Перебуваючи в Кам'янці-Подільському, Д. І. Дорошенко надіслав телеграфне повідомлення тернопільському й чернівецькому губернаторам і всім начальникам повітів з наказом підготуватися до передачі своїх посад та справ ввірених їм управлінь, тут же відправивши у відставку помічника воєнного генерал-губернатора по цивільній частині С. Євреїнова й тернопільського губернатора І. Чарторизького, що прибули на зустріч із ним²⁰.

Залишивши Кам'янець-Подільський, Д. І. Дорошенко прибув до Чернівців, де перейняв 1 травня 1917 р. у свої руки управління окупованими територіями Австро-Угорщини. Становище, в якому він застав Галичину і Буковину, було вкрай важким. Тож описуючи його у своїх споминах, Д. І. Дорошенко не намагався прикрасити дійсний стан речей: "... Я міг побачити картину, що виявилася далеко гіршою, ніж я собі уявляв. Майже два місяці безначальства привели всі справи до страшної плутанини; складний, але добре наладжений апарат краєвого управління скрипів по всіх кутках. В повітах запанувала повна анархія. Поліцію вже було майже скрізь розформовано, а поставлена на її місце міліція була нікуди не здатна; почали ширитися розбої та грабунки; міліціонери брали хабарі не гірше від прежньої поліції. Самоволя різних солдатських комітетів тяжко відбивалася на становищі населення, цілком беззахисного. На Буковині аж в чотирьох повітах влада була захоплена місцевими гарнізонними радами, що покидали повітових начальників і посадили своїх комісарів. Адміністрація в цих повітах була цілком дезорганізована"²¹. Не кращим було становище й у самих Чернівцях, де запеклу боротьбу за владу в місті та всій Буковині вели між собою аж три конкуруючі комітети, схильні до демагогії й непокори розпорядженням Д. І. Дорошенка "Исполнительный комитет войсковых и общественных организаций" та "Гарнизонный комитет", з одного боку, й легалізований військовою владою "Армейский комитет VIII армии", – з іншого²².

Найперше, що треба було зробити і на що пішов практично весь травень 1917 р., – це замінити старих повітових начальників разом з їхніми помічниками. З огляду на 33 повіти Галичини й Буковини під російським адмініструванням потребувалося біля сотні освічених та кваліфікованих кандидатів на заміщення посад, що мали стати вакантними. Оскільки такої кількості вправних адміністраторів взяти було ніде, Д. І. Дорошенко було прийняте компромісне рішення про перепризначення на посади повітових комісарів тих з повітових начальників, чий моральні якості та службова кваліфікація не викликали сумнівів. Усіх же інших (а таких виявилась меншість) було вирішено замінити переважно українцями, по змозі з юридичною освітою. Найбільшу кількість фахових кандидатів на посади в Галичині й Буковині дала українська громада Петрограда: ще під час перебування там Д. І. Дорошенка зголосилися зайняти посади повітових комісарів і пізніше їх отримали П. І. Зайцев

– у Косівському повіті, В. П. Приходько – в Коломийському, К. В. Широцький – у Городенківському, М. А. Корчинський – у Тлумацькому, П. І. Балицький – у Снятинському, К. В. Лоський – у Бучацькому, М. В. Маслов – у Борщівському. З них М. А. Корчинський та К. В. Лоський згодом отримали посади помічників відповідно чернівецького й тернопільського губернських комісарів. З київських українських діячів отримали посади гусятинського повітового комісара – Л. Тимошенко, вижницького (за іншими даними – вашковецького) – Г. Іваницький, збаразького – М. Сердюк, помічників повітових комісарів тернопільського – Л. Юркевич і чортківського – Михайленко. Окрім того, для подолання опозиції з боку Виконавчого комітету військових та громадських організацій, що діяв у Чернівцях, Д. І. Дорошенко запросив на посади чернівецького й сторожинецького повітових комісарів двох найбільш активних членів цього Комітету – О. Багрія та Ю. Г. Гаєвського²³.

В середині – другій половині травня 1917 р., на кілька тижнів пізніше за Д. І. Дорошенка, через затримку затвердження їхнього призначення Тимчасовим урядом прибули на місце несення служби спочатку Чернівецький губернський комісар О. Г. Лотоцький, а згодом і тернопільський – І. Г. Красковський²⁴.

20 травня 1917 р. російською, українською й польською мовами для Галичини і додатково румунською та німецькою для Буковини (звичайна мовна практика на території Обласного комісаріату) було опубліковано програмну відозву Д. І. Дорошенка до населення окупованого краю з викладом головних засад, яких він, разом з губернськими та повітовими комісарами мали намір дотримуватися в своїй діяльності. “Згідно з основами міжнародного права, – зазначалося у документі, – нова російська влада не вважає можливим накидати населенню в цей переходовий час щось таке, що мало б порушити його давній суспільно-адміністративний устрій. Але, оскільки це не буде суперечити інтересам російської армії, котра боронить справу свободи народів Росії, нова влада вважає за справедливе вжити всіх заходів для полегшення долі мешканців окупованого краю, а саме: дати населенню свободу як у відновленні старих форм самоуправи сільської й міської, так і в перебудуванні їх на нових широких основах, якби того людність забажала; допомагати відновленню діяльності місцевих громадських організацій, кооперативів, ощадних кас, добродійних комітетів і т. ін.; відновити по змозі судівництво в місцевих судах на основі місцевих законів; відновити шкільну науку по школах нижчих і середніх, відкриваючи нові школи, коли того буде треба, і вживаючи заходів щодо охорони і опіки над дітьми, які полишилися без догляду. Виходячи з принципів свободи самовизначення націй, нова влада відкидає саму думку про які-небудь утиски і обмеження щодо всіх народностей краю. Так само й бесіди не може бути про якісь утиски у справах віри. Предметом особливої уваги нової влади буде упорядкування харчової справи”²⁵. На жаль, більша частина продекларованого у відозві не могла бути з реалізованою через різні несприятливі для цього обставини, серед яких головна – надто короткий фактичний час існування нової адміністрації в Галичині та Буковині. Травень пішов на заміну кадрів управлінського апарату, а на початку липня розпочався контрнаступ австро-німецьких військ, що вже на

кінець місяця призвів до втрати Росією більшої частини Галичини та Буковини.

На засіданні Центральної ради, що відбулося 2 червня 1917 р., з доповіддю про перші кроки очолюваної ним нової російської адміністрації у Галичині й Буковині виступив Д. І. Дорошенко. Змалювавши надзвичайно складні умови, в яких доводилося працювати, останній звернувся до Центральної Ради з проханням надати йому моральну підтримку та право репрезентувати на окупованих територіях Австро-Угорщини цей представницький орган української демократії. Центральна Рада пішла назустріч його проханням ухваливши наступну коротку резолюцію: “Українська Центральна Рада, заслухавши повідомлення крайового комісара в Галичині та Буковині Дмитра Дорошенка, висловлює йому повне своє довір’я і дає йому право у відповідних справах говорити і працювати іменем Центральної Ради як національного українського представництва”²⁶. Певна річ, що такого роду повноваження обласного комісара могли бути корисними йому у взаєминах з українською частиною населення окупованих територій Австро-Угорщини й натомість мали дратувати представників національних меншостей, у першу чергу поляків, які були не від того, аби на чолі вищої місцевої окупаційної адміністрації було поставлено їхнього єдиноплеменника.

Станом на початок червня 1917 р. необхідні зміни в апараті управління Обласного комісаріату Галичини та Буковини було зроблено, і він запрацював як відлагоджена машина. Проте у розпорядженні нової влади для втілення в життя наміченої у відозві до населення програми дій було обмаль часу – лише трохи більше місяця до липневого контрнаступу австро-німецьких військ, початок якого унеможливив реалізацію запланованого. Хоча українці серед повітових комісарів Обласного комісаріату не становили більшості, загальний напрямок політики нової адміністрації, за висловом Д. І. Дорошенка, “можна було вважати українським і щиро доброзичливим до населення”²⁷. Щоправда, інтереси діючої армії, яким повинні були підпорядковувати свою діяльність представники цивільної адміністрації, часто суперечили цій гуманній у ставленні до жителів окупованого краю настанові.

Фактично з намічених позитивних кроків вдалося здійснити небагато. Відновлення початків самоврядування – одне з небагатьох досягнень нової влади. В короткий строк було проведено на основі загального виборчого права у містах – вибори до магістратів, а в селах – вибори війтів; одночасно було розроблено план організації виборних рад при губернських та повітових комісарах із залученням представників від усіх національних громад у рівному числі, й у деяких повітах такі ради встигли обрати²⁸. Відновити ж місцеві суди і школи, навчаючи на такі наміри, не вдалося, оскільки приміщення цих установ у багатьох випадках були зайняті військовими організаціями, окрім того, літо – не час для шкільних занять²⁹.

Багато сил та часу представникам нової російської адміністрації в Галичині та Буковині доводилося витратити на щоденну рутину й вирішення буденних справ, які, проте, часто впливали на долю населення окупованих територій. Типовий приклад – ситуація, що склалася навколо обов’язкової постанови колишнього генерал-губернатора областей

Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, Ф. Ф. Трепова, яка регламентувала час роботи торгових закладів і часто сприймалася їхніми власниками як така, що встановлює лише мінімальний час роботи останніх, не обмежуючи максимального. 6 червня 1917 р. на цю обставину звернув увагу Д. І. Дорошенка тернопільський губернський комісар І. Г. Красковський. Відзначивши у своєму поданні, що “такое поведение торговцев вызывает справедливые протесты со стороны служащих в названных выше заведениях приказчиков, принужденных работать сверх определенной нормы и не имеющих при таких условиях узаконенного нормального отдыха”, він просив Д. І. Дорошенка “или издать в интересах приказчиков обязательное постановление, воспреещающее производство торговли в заведениях [...] после указанных в этом объявлении сроков, ранее которых воспрещается прекращение торговли, и обязывающее немедленно с наступлением этих сроков закрывать означенные выше заведения и отпускать приказчиков, или уполномочить меня на издание соответствующего объявления”³⁰. В результаті Д. І. Дорошенка право прийняття відповідних регламентуючих розпоряджень було надане губернським комісарам³¹.

Найважчими для населення територій Австро-Угорщини, що перебували під російською окупацією, й водночас найскладнішими у виконанні для цивільної адміністрації були такі постійні атрибути щоденного життя в умовах продовження воєнних дій, як примусові роботи, реквізиції продовольства, виселення жителів з фронтової смуги. Всі ці явища ставали ще більш нестерпними від звичайного погляду, що його дотримувалася солдатська маса в своєму ставленні до населення окупованого краю: “ми вас завоювали – значить, все наше: і ви, і що у вас есть”³².

Необхідність задоволення вимог розташованої в Галичині й Буковині армії зумовила вкрай важкі для населення підводну повинність та примусові роботи. Як свідчив Д. І. Дорошенко: “Ніхто не був хазяїном своїх коней і возів. Перекидали людей з підводами іноді за сотні верст. Люди йшли непевні, чи повернуться назад. Тяжкими були для людності примусові роботи. Вимагались постійні наряди для ремонту доріг. Скрізь можна було бачити дітей, жінок і чоловіків на сих роботах. Людність опинилась в положенні рабів завойованої області”³³.

Справою реквізиції продовольства для потреб армії у Галичині та Буковині займався апарат уповноваженого Міністерства хліборобства Григоренка, який не був підпорядкований владі обласного комісара і діяв, зовсім не рахуючись зі становищем місцевого населення. Варто зазначити, що реквізиції всією своєю вагою лягали на плечі селян, тоді як поміщиків від них було звільнено. На противагу апарату Григоренка, ще в травні 1917 р. було розроблено проект організації при Обласному комісаріаті “Галицько-Буковинського продовольчого комітету”, який, за участю представників від місцевих жителів, мав перебрати на себе функцію постачання продовольством не тільки розташованої на окупованих територіях армії, а й цивільного населення. Остаточо Комітет сформувався й приступив до роботи під керівництвом саме тоді призначеного помічником обласного комісара П. К. Линниченка вже у другій половині червня 1917 р., одразу ставши об’єктом критики та інсинуацій

з боку Григоренка й Міністерства хліборобства. Вони скаржилися головнокомандуючому арміями Південно-Західного фронту на дії як Комітету, так і повітових комісарів, які, намагаючись захистити населення від надмірних та грабіжницьких реквізицій, перешкоджали роботі службовців апарату уповноваженого Міністерства хліборобства³⁴.

Станом на літо 1917 р. склалася критична ситуація із забезпеченням м'ясом армій Південно-Західного фронту, викликана, серед іншого, небажанням і так вкрай зубожілого від війни населення здавати худобу для потреб армії за встановленими урядом заниженими щодо ринкових твердими закупівельними цінами. 21 червня 1917 р. у телеграмі на ім'я обласного комісара Галичини й Буковини заступник уповноваженого Міністерства хліборобства із заготівлі продовольства для потреб армій Південно-Західного фронту М. Штепан, відзначивши, що ним планується взяти для заготівлі 30% усієї великої рогатої худоби Кімполунгського, Гура-Гуморського і Радауцького й до 25% в інших повітах Чернівецької губернії та до 15% – Тернопільської, а також в обох губерніях до 50% усіх овець, звернув увагу Д. І. Дорошенка на те, що “со стороны уездных комиссаров почти повсеместно встречается противодействие, выражающееся в том, что местному населению разъясняется необходимость поставки скота, делаются прямые заявления протеста против закупки”, і просив його “срочно по телеграфу сообщить уездным комиссарам о полном содействии организации”³⁵.

Д. І. Дорошенко опинився у складному становищі. Тими днями ним було отримано інспіровану скаргами уповноваженого Міністерства хліборобства телеграму головного начальника постачань армій Південно-Західного фронту генерал-лейтенанта Ельснера, який, з огляду на перешкоди з боку повітових комісарів проведенню реквізицій на користь армії, погрожував звернутися до головнокомандуючого арміями фронту з проханням видати наказ про арешт та притягнення до суду винних повітових комісарів³⁶. За таких обставин Д. І. Дорошенко був змушений видати 22 червня 1917 р. циркуляр, в якому “ввиду поступающих [...] многочисленных ходатайств местных жителей об отмене производимых у них реквизиций скота и ходатайств уездных комиссаров о назначении платы за реквизируемый скот не по твердым, а по рыночным ценам” запропонував останнім “разъяснить населению, что реквизиции скота производятся у него для надобностей армии по распоряжению военных властей и мною ни в каком случае отменяемы быть не могут” і “оказывать, при возможном соблюдении интересов населения, всемерное содействие войскам и учреждениям, производящим реквизиции скота для надобностей армий, памятуя, что содействие успеху армий во всех отношениях составляет первенствующую обязанность русской администрации в завоеванном крае”³⁷. У той же час обласний комісар Галичини та Буковини через голову свого безпосереднього начальства звернувся до голови Тимчасового уряду й за сумісництвом военного та морського міністра О. Ф. Керенського, який перебував у зв'язку з початком російського наступу в районі армій Південно-Західного фронту, прохаючи його про допомогу у нормалізації вкрай напруженої обстановки, що виникла навколо питання про реквізиції. О. Ф. Керенським одразу були дані відповідні вказівки головнокомандуючому арміями фронту генерал-лейтенанту О. Є. Гутору³⁸.

Що стосується практики масових виселень цивільного населення з місцевостей, через котрі проходила лінія фронту або які прилягали до неї, на чому традиційно наполягали військові, то з огляду на трагедію біженців і примусових виселенців періоду 1915–1916 рр. Д. І. Дорошенко та губернські комісари намагалися робити все від них залежне, аби звести до мінімуму це явище, від котрого сильно страждало населення. Так, 7 червня 1917 р. помічник тернопільського губернського комісара К. В. Лоський, інформуючи Д. І. Дорошенка про вимогу командуючого 16-м корпусом організувати виселення мешканців сіл Ляхівців і Домбрової Надвірнянського повіту, зокрема писав: “Есть данные полагать, что выселение означенными деревнями не ограничится. Между тем выселение ввиду отсутствия продовольствия и жилищ грозит огромными бедствиями для населения и заболеваниями на почве голода, опасными для самой армии. Поэтому прошу снести с ГЛАВКОЮЗОМ о прекращении начатого выселения и запрещении производства его в будущем, равно дать мне указания, как поступать в подобных случаях”. Щоправда, головнокомандуючий арміями Південно-Західного фронту генерал-лейтенант О. Є. Готор, попри аргументацію обох комісарів, 9 червня 1917 р. все ж наказав виселити мешканців згаданих сіл “хотя бы в ближайшие селения и не более как на один месяц”³⁹. 19 червня 1917 р. тимчасово виконуючий обов’язки тернопільського губернського комісара Карпенський сповістив Д. І. Дорошенка, що мешканців Ляхівців і Домбрової виселено до Стинії Тлумацького повіту⁴⁰. 17 червня 1917 р. начальник штабу головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту генерал-лейтенант М. М. Духонін проінформував телеграмою обласного комісара Галичини й Буковини, що “ГЛАВКОЮЗ разрешил выселять жителей из селений, лежащих в полосе расположения передовых частей пехоты, артиллерии и штабов, по вашему усмотрению”, чого і добивався наполегливо Д. І. Дорошенко, аби мати можливість мінімізувати масштаби та наслідки виселень⁴¹.

Фатальні наслідки для російської окупаційної влади у Галичині й Буковині мав невдалий і погано підготовлений наступ, що розпочався 18 червня 1917 р. силами армій Південно-Західного фронту, перед якими було поставлено завдання оволодіти Львовом. Просунувшись на 25–30 км, частини VIII армії станом на 27 червня 1917 р. оволоділи Галичем, Калушем та Богородчанами, на чому наступ захлинувся, внаслідок упадку дисципліни і відмови солдатів продовжувати його⁴².

У зайнятому російськими військами Калуші здеморалізованими й п’яними солдатами був вчинений страшний погром, спрямований проти єврейського та українського населення, який тривав шість днів і в якому найбільше відзначилася “дика” дивізія. Озвірілі солдати гвалтували й вбивали жінок, вкидали до помешкань ручні гранати, грабували склади та крамниці. За вказівкою, як це потім показало слідство, окремих обізнаних у місцевих відносинах москвофілів і колишніх російських поліцейських, що знайшли собі прихисток при різних армійських інституціях – у першу чергу контррозвідувальних, розгромлено було всі українські установи міста, тоді як польських не чіпали. Тернопільський губернський комісар І. Г. Красковський, що одразу по звістці про погром прибув до Калуша з невеликим загonom козаків, незважаючи на виявлену

ним особисто надзвичайну сміливість у розгоні громил, нічого не міг вдіяти в розбурханому морі нетверезої солдатні, від якої поховалися навіть її офіцери⁴³.

Внаслідок успішного контрнаступу австро-німецьких армій, що розпочався 6 липня 1917 р., на кінець місяця російські війська змушені були залишити більшу частину Буковини та Галичини. Чернівці – центр Обласного комісаріату – був евакуйований російськими військами й зайнятий противником 21 липня 1917 р.⁴⁴.

Відступ російських військ супроводжувався численними ексцесами проти місцевого населення, на заваді яким намагалися стати губернські та повітові комісари з тими невеликими силами (міліція і козаки), що були в їхньому розпорядженні. Швидкоплинну й трагічну за наслідками для цивільного населення агонію відступу яскраво зобразив у своїх споминах Д. І. Дорошенко: “... Відступаюча армія котилася як лавина, все нищучи на своїй дорозі. Відігравались дикі сцени насильства і грабунку. Авторитет начальства і дисципліна зовсім впали. Вже бували випадки замордування власних офіцерів. Красковський робив героїчні зусилля зберегти порядок і добитися скільки-небудь організованої евакуації принаймні важніших складів і найбільш цінного майна. [...] Весь час, ризикуючи своєю головою, носився він з сотнею козаків од села до села, зупиняв погроми, розганяв громил, пускаючи в хід, де не впливали накази, – силу. Певна річ, подолати стихію було неможливо і лиш подекуди, в окремих місцях удавалось зупиняти безчинства для того, щоб вони вибухали в нього за спиною, як тільки він од’їздив”⁴⁵.

Окрім Калуша, кількаразові та значні за розмірами погроми були скоєні відступаючими військовими частинами також у Станіславі й Тернополі⁴⁶. Довершували загальну руїну накази обіймав посаду нового головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту генерала від інфантерії Л. Г. Корнілова (з 10 по 18 липня 1917 р.), продиктовані “інтересами армії” та “воєнною необхідністю”, як їх відсторонено від становища цивільного населення розуміли військові. Протягом кількох днів були видані накази, що воскрешали страшну й згубну для населення практику часів відступу російських військ з Галичини у травні – червні 1915 р. щодо примусового виведення всіх чоловіків призовного віку, реквізиції в населення всієї худоби та коней, обов’язкового нищення збіжжя у полях та коморах. Планомірне й педантичне виконання згаданих наказів загрожувало і так вкрай розореному війною населенню суцільною катастрофою. Проте з огляду на безладний та швидкий відступ російських військ та співчутливе ставлення до населення цивільної влади воно, на щастя, було неможливим. Отримавши перший наказ, обласний комісар негайно виїхав до Кам’янець-Подільського, де марно намагався переконати головнокомандуючого і нового комісара фронту Б. В. Савінкова відмінити останні розпорядження. Ні з чим повернувшись до Чернівців, Д. І. Дорошенко скликав нараду, на яку запросив чернівецького губернського комісара О. Г. Лотоцького й комісарів найближчих повітів. На ній було вирішено спустити вниз по службовій вертикалі накази головнокомандуючого арміями фронту, довірчо окремо повідомивши всіх повітових начальників, що виконувати їх треба “в міру можливості”, тобто тихо саботувати, згодом склавши рапорти, що

виконати їх не було ніякої змоги. Про суть досягнутих на нараді домовленостей вдалося поінформувати, відрядивши спеціального посланця, тернопільського губернського комісара І. Г. Красковського та комісарів тих повітів, що ще не були на той час евакуйовані. Лише комісара найвіддаленішого Бродівського повіту повідомити не вдалось, і він вивів для евакуації кілька тисяч людей, на яких попереду чекали важкі випробовування. У Чернівцях же на виїзд до Росії добровільно зголосилася певна кількість жителів, – переважно румунів, які не бажали потрапити до австро-угорської армії. Всім їм видавалися перепустки, й вони могли вільно мандрувати. Така співчутлива до населення Галичини і Буковини настанова місцевої російської цивільної влади, втім, не могла повністю відвернути від нього реквізиції та нищення збіжжя, оскільки накази головнокомандуючого надійшли в усі військові частини, і тепер будь-які хижацькі елементи здеморалізованого війська могли займатися грабунком “на законній підставі”, що вони й робили, залишаючи по собі недобру пам’ять⁴⁷.

Перед евакуацією особливо напруженою була атмосфера у Чернівцях. Попри видану ще раніше Д. І. Дорошенком заборону на перебування в межах Галичини і Буковини москвофіла О. Геровського, який завзято інтригував проти обласного комісара у різних штабах, той з’явився у місті та разом з кількома спільниками, серед яких, як потім з’ясувалося, були й агенти контррозвідки, став вести стеження за громадськими інституціями – перш за все українськими, залишаючи позначки на дверях багатьох із них. Такі дії спричинилися до поширення панічного страху серед городян – не лише українців, а і німців та євреїв. На прохання делегації магістрату, аби вгамувати пристрасті, Д. І. Дорошенко наказав заарештувати О. Геровського за порушення розпоряджень обласного комісара й вислати до Києва етапним порядком⁴⁸.

Що населення Чернівців мало реальні підстави відчувати страх, засвідчили події, що трапилися у ніч з 15 на 16 липня 1917 р., коли контррозвідкою VIII армії було заарештовано 67 безневинних мешканців міста обох статей різного віку і соціального стану⁴⁹. 16 липня 1917 р. на засіданні Малої ради генеральним писарем УЦР П. О. Христюком було оприлюднено й взято до уваги телеграму Д. І. Дорошенка про вчинені в Чернівцях контррозвідкою масові арешти українців⁵⁰. Того ж дня обласний комісар, відвідавши разом з чернівецьким губернським комісаром О. Г. Лотоцьким приміщення контррозвідки і не заставши там нікого, вдруге у своїй галицько-буковинській кар’єрі вдався до надзвичайних заходів – звернувся безпосередньо до голови Тимчасового уряду й водночас військового та морського міністра О. Ф. Керенського з вимогою наказати негайно провести розслідування дій контррозвідки і в разі відсутності обґрунтованих підстав для арештів звільнити ув’язнених людей. Увечері надійшла відповідь О. Ф. Керенського, який у категоричній формі наказав штабу VIII армії негайно розпочати слідство, призначивши надзвичайну комісію. О 10-ій годині вечора в ратуші під головуванням генерал-квартирмейстера Левицького за присутності двох військових прокурорів, двох військових юристів, голови армійського комітету, О. Г. Лотоцького та Д. І. Дорошенка, а також доставлених чинів контррозвідки, які ще не встигли, евакууючись, далеко від’їхати від Чернівців,

відбулося засідання слідчої комісії, де виявилася повна безпідставність зроблених арештів і було вирішено негайно звільнити всіх утримуваних за винятком однієї людини, щодо якої залишалися сумніви ⁵¹.

22 липня 1917 р. на засіданні Комітету Центральної Ради було заслухано й обговорено докладну доповідь (по суті звіт) обласного комісара Галичини та Буковини, який щойно прибув до Києва з Чернівців, про події, котрі мали місце на окупованих територіях Австро-Угорщини до залишення їх російськими військами за весь час, що він знаходився на чолі цивільної адміністрації краю ⁵². В подробицях змалювавши вкрай важке становище місцевої людності, що потерпала від примусових робіт, реквізицій, суто споживацького ставлення до себе як з боку вищого командного складу, так і солдатів російської армії, Д. І. Дорошенко зупинився й на драматизмі власного становища як і губернських та повітових комісарів, що полягав у суперечності між щирими намірами захистити місцеве населення й покращити його життя, з одного боку, і продиктованою інтересами армії необхідністю робити все задля задоволення її потреб, з іншого. “Загалом узявши, – підбивав він підсумки своєї діяльності на посаді обласного комісара Галичини та Буковини, – треба сконстатувати факт, що і в часи свободи галицька людність сією свободою не скористувалась. Одною рукою я видавав відозви про свободу, а другою підписував наряди на роботи, повинності і т. ін. Трудно було щось робити, бо вища військова влада не приймала ніяких апеляцій, стоячи на тому погляді, що все мусить бути принесено в жертву інтересам армії. Коли я ставав в оборону інтересів місцевої людності, то сьому в кращому разі дивувались, а в гіршому називали се австрофільством” ⁵³.

Щодо останнього, то вже в Києві до Д. І. Дорошенка прибув посланець від головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту генерал Огородников та зажадав пояснень у справі арешту О. Геровського і деяких інших обставин, що мали місце в Чернівцях. Подавши разом з чернівецьким губернським комісаром О. Г. Лотоцьким вичерпні письмові пояснення, Д. І. Дорошенко у свою чергу хотів дізнатися, за чийм розпорядженням було не виконано його наказ про відправлення О. Геровського до Києва. Розуміючи, що приїзд генерала Огородникова фактично означає початок слідства й з огляду на цькування, що відкрито велося проти нього на сторінках “Нового времени”, де його звинувачували в діях на користь супротивника у війні, Д. І. Дорошенко вирішив залагодити справу в Петрограді, відзвітувавши перед Тимчасовим урядом про виконання ним обов’язків обласного комісара Галичини та Буковини. У серпні 1917 р., незадовго до початку Корниловського заколоту, Д. І. Дорошенко зачитав свій звіт перед членами уряду в Малахитовій залі Зимового палацу, де навесні відбулося його призначення на посаду обласного комісара Галичини і Буковини. За мовчазної згоди міністрів, голова Тимчасового уряду О. Ф. Керенський подякував йому за зразкове виконання покладених на нього обов’язків. Така оцінка його служби на посаді обласного комісара, оформлена у вигляді офіційної виписки з протоколу засідання уряду, одночасно могла слугувати за своєрідну “охоронну грамоту” для Д. І. Дорошенка в його взаєминах зі штабом головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту ⁵⁴.

З кінця липня 1917 р. розпочався період поступового розформування евакуйованих управлінь Обласного комісаріату Галичини та Буковини, який ускладнювався тим, що під російською окупацією й надалі продовжували залишатися кілька повітів Австро-Угорщини, органи управлінь якими потребували збереження централізованого керівництва. 28 липня 1917 р. Д. І. Дорошенко у рапорті на ім'я головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту доповів, що всі підлеглі йому управління й установи як центральні, так і губернські та повітові, за винятком Бродівського, Збараського й Скалатського повітів, евакуйовані з територій Австро-Угорщини, що донедавна перебували під російською окупацією. Місцями дислокації цих управлінь і установ, відповідно до розпорядження головнокомандуючого арміями фронту, стали: Київ (канцелярія, штаб, інтендантське управління, “Управление по квартирному довольствию войск”, “Управление наблюдающего за учебной частью”, управління протопресвітера й благодійний комітет), Чернігів (управління з фінансових справ), Костянтиноград Полтавської губернії (управління державного майна, управління чернівецького губернського комісара з управліннями повітових комісарів) та Прилуки Полтавської губернії (управління тернопільського губернського комісара з управліннями повітових комісарів) ⁵⁵.

Порядок і строки ліквідації справ та розформування управлінь й установ Обласного комісаріату Галичини і Буковини були встановлені телеграмою головного начальника постачань армій фронту генерал-лейтенанта Ельснера (один місяць – для штабу, Квартирного управління, Інтендантства) та рішенням наради від 27 липня 1917 р. під головуванням Д. І. Дорошенка (місяць – для Благодійного комітету й управлінь наглядаючого за учбовою частиною і представника протопресвітера; півтора-два місяці – для управлінь повітових комісарів; 3-4 місяці – для управлінь губернських комісарів, з фінансових справ та державного майна; в залежності від ліквідації справ управлінь губернських комісарів – для канцелярії обласного комісара) ⁵⁶.

Оскільки налагодження ефективної системи управління в усе ще окупованих кількох повітах Австро-Угорщини продовжувало залишатися актуальною проблемою, у вересні 1917 р. тернопільським губернським комісаром І. Г. Красковським був розроблений “Проект организации управления оставшихся в наших руках неприятельских уездов”, підтриманий Д. І. Дорошенком і надісланий 27 вересня 1917 р. за розпорядженням останнього на розгляд начальника канцелярії при головнокомандуючому арміями Південно-Західного фронту ⁵⁷. Щоправда, доля цього проекту невідома. З огляду на подальші пропозиції І. Г. Красковського можна припустити, що його проект серед іншого передбачав підпорядкування окупованих повітів Галичини й Буковини владі відповідно Волинського та Бессарабського губернських комісарів, що водночас, робило можливим завершення процесу повного розформування управлінь і штатів Обласного комісаріату.

2 листопада 1917 р. було розформовано Інтендантське управління при обласному комісарі Галичини й Буковини, а 17 листопада – штаб ⁵⁸. 6 листопада 1917 р. у Могильові відбулися переговори між виконуючим обов'язки верховного головнокомандуючого генерал-лейтенантом

М. М. Духоніним та представниками Генерального секретаріату УЦР О. Г. Лотоцьким і Д. І. Дорошенком, на яких було досягнуто угоди про скупчення українізованих частин на Південно-Західному й Румунському фронтах та проведення на цих фронтах подальшої українізації⁵⁹. Ще одним прямим наслідком цих переговорів став наказ верховного головнокомандуючого від 7 листопада 1917 р. “О расформировании управлений и учреждений, подведомственных областному комиссару Галиции и Буковины”, яким вносилися певні зміни до порядку і строків процесу розформування. Зокрема розташовані у Прилуках повітові комісаріати Тернопільської губернії відповідно до згаданого наказу мали бути розформовані й ліквідовані не пізніше 7 січня 1918 р.⁶⁰

16 листопада 1917 р. тернопільський губернський комісар І. Г. Красковський звернувся з Прилук телеграмою до Д. І. Дорошенка, в якій, зазначивши, що ліквідація повітових комісаріатів Галичини вже майже завершена, просив розпоряджень щодо передачі все ще окупованих російськими військами Бродівського, Збаразького і Скалатського повітів у підпорядкування волинського губернського комісара, аби можна було приступити до розформування губкомісаріату⁶¹.

Жовтневий 1917 р. більшовицько-лівоесерівський переворот у Петрограді й намагання Раднаркому встановити свій контроль над діючою армією, що вилилося в захоплення 20 листопада 1917 р. у Могильові Ставки загоном революційних військ під командуванням М. В. Криленка та звіряче вбивство на вокзалі натовпом солдатів виконуючого обов'язки верховного головнокомандуючого генерал-лейтенанта М. М. Духоніна, – все це змусило Генеральний секретаріат проголошеної 7 листопада 1917 р. III Універсалом УЦР Української Народної Республіки вжити негайних заходів для підпорядкування собі розташованих на території України військ Південно-Західного і Румунського фронтів. З цією метою 23 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат ухвалив резолюцію про об'єднання (з тимчасовим збереженням існуючого поділу) Південно-Західного й Румунського фронтів в єдиний Український фронт під командуванням головнокомандуючого арміями Румунського фронту генерала Д. Г. Щербачова в загальному підпорядкуванні уряду УНР⁶². Рішення про створення Українського фронту принаймні на деякий час стало на перешкоді більшовизації та революційному розкладу армій Південно-Західного та Румунського фронтів. Це мало певні позитивні наслідки й для все ще окупованих російськими військами кількох галицьких та буковинських повітів Австро-Угорщини, оскільки становище населення останніх, як і здатність повітових комісарів Обласного комісаріату Галичини та Буковини повноцінно виконувати управлінські функції та забезпечувати лад, сильно залежали від ступеню керованості окупаційних військ.

27 грудня 1917 р. Д. І. Дорошенко, посилаючись на наказ верховного головнокомандуючого від 7 листопада 1917 р., повідомив телеграмами чернівецького й бессарабського губернських комісарів про приєднання окупованих російськими військами Сучавського, Гура-Гуморського та Радауцького повітів Буковини щодо цивільного управління до Бессарабської губернії, а тернопільського і волинського губернських комісарів – про приєднання Скалатського, Збаразького й Бродівського

повітів Галичини до Волинської губернії. Чернівецький та тернопільський губернські комісари мали передати всі справи управлінь названих повітів разом із особовими справами всіх посадових осіб і міліціонерів відповідно бессарабському й волинському губернським комісарам⁶³. Фактично це означало припинення існування Обласного комісаріату Галичини та Буковини як управлінської структури.

31 грудня 1917 р. вийшов наказ генерального секретаря у військових справах УНР, яким на часткову відміну наказу верховного головнокомандуючого від 7 листопада 1917 р. всі військові чини, що обіймали посади в управліннях повітових, губернських і обласного комісаріатів Галичини й Буковини, після розформування цих останніх ще рахувалися на службі по воєнному відомству впродовж чотирьох місяців із збереженням за ними всіх видів належного забезпечення з подальшим їх звільненням у відставку або в запас⁶⁴. 6 січня 1918 р. були звільнені з посад у зв'язку з ліквідацією управлінь повітових комісаріатів, відповідно до наказу верховного головнокомандуючого від 7 листопада 1917 р., комісари та їхні помічники наступних евакуйованих повітів Буковини: Вижницького, Городенківського, Коломийського, Косівського, Кимполунгського, Кіцманського, Снятинського, Сторожинецького і Чернівецького⁶⁵.

Проте вже 12 січня 1918 р., посилаючись на наказ генерального секретаря у військових справах Української Народної Республіки від того ж числа про підпорядкування у відміну наказу верховного головнокомандуючого від 7 листопада 1917 р. зайнятих повітів Буковини й Галичини Д. І. Дорошенку як галицько-буковинському комісару Генерального секретаріату України, останній своїми телеграмами сповістив бессарабського та волинського губернських комісарів про не чинність його попередніх розпоряджень від 27 грудня 1917 р. про передачу в їхнє підпорядкування згаданих повітів⁶⁶. Наступного дня обласний комісар телеграмами довів до відома скалатського, бродівського, збаразького, сучавського, гура-гуморського і серетського повітових комісарів, що управління цими повітами залишається у його підпорядкуванні, й наказав в усіх питаннях звертатися безпосередньо до нього Київ⁶⁷. Таким чином, Обласний комісаріат Галичини та Буковини як центральна управлінська структура для зайнятих ще на той час шести повітів Австро-Угорщини й як розпорядчий і наглядовий орган для евакуйованих управлінь та служб, що перебували у процесі розформування, було збережено й прямо підпорядковано уряду УНР із визнанням Д. І. Дорошенка обласним комісаром Галичини і Буковини Генерального секретаріату України.

Більшовицький наступ на Україну в січні 1918 р., який призвів до захоплення Києва російськими червоногвардійськими військами під командуванням М. А. Муравйова, перервав планомірну роботу з розформування евакуйованих управлінь Обласного комісаріату Галичини та Буковини й паралізував діяльність Д. І. Дорошенка по управлінню все ще зайнятими на той час кількома повітами Австро-Угорщини. В той час більшовиками була захоплена і втрачена частина документації (архівів) кількох евакуйованих управлінь Обласного комісаріату Галичини та Буковини. Зокрема 23 січня 1918 р. виконуючий обов'язки тернопільського губернського комісара Вороновський телеграфував з Прилук у

Київ Д.І. Дорошенку про захоплення всіх справ та майна Управління тернопільського губернського комісара місцевим (Прилуцьким) військово-революційним комітетом ⁶⁸.

Доля шести повітів Галичини й Буковини, які все ще продовжували в січні 1918 р. перебувати під управлінням підпорядкованих Д. І. Дорошенку повітових комісарів з їхніми штатами (помічники комісарів і міліціонери), визначалася кількома факторами: фактично повним розвалом, деморалізацією та дезорганізацією військових частин колишніх російських Південно-Західного й Румунського фронтів; переговорами про мир у Бресті-Литовському між повноважними представниками уряду УНР, з одного боку, та урядів країн Четвертого союзу (Австро-Угорщини, Німеччини, Болгарії та Туреччини), – з іншого; інтересами Румунії, яка все ще продовжувала залишатися в стані війни з країнами австро-німецького блоку. Все це зумовило дещо відмінний перебіг подій у трьох галицьких і в трьох буковинських повітах.

Цілком зрозуміло, що Румунія, яка ще не вийшла зі стану війни, не була зацікавлена у сепаратному мирі України з країнами Четвертого союзу, мала підстави трактувати такі дії останньої як ворожі до неї й прагнути взяти під свій контроль буковинські повіти, на які розповсюджувалася влада повітових комісарів, підпорядкованих Д. І. Дорошенку, аби вони не були зайняті австро-німецькими військами. Окрім того, Буковина в ширших чи вузких географічних межах була обіцяна, відповідно до секретних домовленостей, Румунії як винагорода з боку країн Антанти, зокрема й Російської імперії, за вступ до війни у 1916 р. на боці цього об'єднання воюючих держав. До того ж варто зазначити, що три буковинські повіти, про які йдеться, належали до переважно румунської за складом населення південної частини Буковини.

Протягом другої половини січня – першої половини лютого 1918 р. румунські війська без особливих труднощів взяли під свій контроль три буковинські повіти, витіснили з них адміністрацію повітових комісарів Обласного комісаріату Галичини та Буковини, яку швидко заступили органи румунської цивільної влади. Щоправда, остання в цих повітах протрималася недовго: внаслідок поразки у війні Румунія була змушена 5 березня 1918 р. заключити в Бухаресті з країнами Четвертого союзу мирний договір з надзвичайно важкими для себе умовами, втративши зокрема й недавні надбання на Буковині ⁶⁹.

Як розгорталися події у цьому регіоні, можна простежити на прикладі Сучавського повіту, щодо якого збереглися документи. 19 лютого 1918 р. начальником інспекторського відділення штабу ІХ армії полковником Шиллінгом від помічника сучавського повітового комісара І. Юдіна були прийняті на зберігання опечатаний ящик зі справами Управління Сучавського повіту ⁷⁰. 20 лютого 1918 р. виконуючий обов'язки начальника штабу ІХ армії генерал-майор Тараканов “ввиду расформирования всех прифронтовых учреждений за окончанием военных действий” наказав поміщикам сучавського повітового комісара І. Юдіну та А. Шилову відправитися в розпорядження чернівецького губернського комісара й Д. І. Дорошенка, а у разі розформування очолюваних ними структур у розпорядження келецького губернатора ⁷¹.

6 (19) березня 1918 р. помічники сучавського повітового комісара

А. Шилов та І. Юдін у рапорті на ім'я чернівецького губернського комісара в подробицях виклали історію останніх днів діяльності колишньої російської (від 12 січня 1918 р. – формально української) влади у повіті: “Вследствие оставления русскими войсками Украинского фронта и в частности ухода из района Сучавского уезда большевистских войсковых частей 21 января сего года в г. Сучаву и в район Сучавского уезда вошли румынские войска, которые начали занимать фронт, а в уезде вводит свою гражданскую власть, не считаясь с русскою гражданскою властью. Тем не менее Сучавский уездный комиссариат продолжал свою деятельность в пределах возможности впредь до ухода украинских корпусов 10-го и 26-го. Последний прошел через г. Сучаву 9 февраля. С уходом 26-го корпуса деятельность комиссариата совершенно была прекращена, а 11 февраля был арестован румынскими властями комиссар Зволинский. Причины ареста Зволинского нам неизвестны, по частным же сведениям, полученным в штабе IX армии, он арестован за сношение с неприятелем. 11 же февраля по вывозе Зволинского из г. Сучавы румынские власти арестовали нас и, не предъявляя никакого обвинения, потребовали от нас немедленного выезда со всеми милиционерами из пределов Сучавского уезда. Ввиду сего все милиционеры в тот же день были отправлены в распоряжение подольского губернского комиссара, а мы и помощник делопроизводителя Белоножка и милиционер Стефан Ширяй согласно личному распоряжению Зволинского, полученного нами в момент вывоза его из Сучавы, отправились вместе со всеми делами комиссариата в г. Ботушаны в распоряжение штаба IX армии для ликвидации дел. Ликвидацию дел произвести нам не представилось возможным, потому что все денежные дела по удовлетворению содержанием личного состава комиссариата, Благотворительному комитету, заготовке дров и другие велись лично Зволинским и ни в какие денежные дела он нас не посвящал. Денежные книги велись только до августа месяца, почему по книгам установить полученные Зволинским денежные суммы было невозможно. Не получая же никаких сведений о судьбе Зволинского и ввиду требования румынских властей о выезде всех русских из пределов Румынии и Бессарабии, нами 19 февраля были сданы все дела комиссариата и пишущая машинка в штаб IX армии, а начальником штаба армии предложено было нам отправиться в ваше распоряжение. Вывезти дела из Ботушан нам не представлялось никакой возможности за отсутствием абсолютно всяких перевозочных средств. Из чинов комиссариата в г. Киев прибыло только нас двое и милиционер Ширяй”⁷².

Наказом Д. І. Дорошенка від 23 березня 1918 р. Управління комісара Сучавського повіту через евакуацію останнього військами Української Народної Республіки вважалось розформованим з 1 березня 1918 р.⁷³.

В ніч з 8 на 9 лютого (за новим стилем) у Бресті-Литовському було підписано мирний договір між Українською Народною Республікою й країнами Четвертого союзу. УНР потерпала від більшовицької навали з боку Росії, потребувала військової допомоги і тому уклала мирний договір на цілком прийнятних та не принизливих умовах з країнами, які мали вдосталь мілітарної сили (Німеччина й Австро-Угорщина), проте

потерпали (особливо остання) від жорстокої продовольчої кризи. Договір, який в обмін на українське продовольство відкрив дорогу німецьким та австро-угорським військам, запрошеним урядом Центральної Ради для допомоги у подоланні агресії з боку більшовицької Росії в Україну, у питанні про кордони між УНР і Австро-Угорщиною виходив (параграф перший статті другої) зі збереження довоєнної лінії кордонів, які існували між Російською та Австро-Угорською імперіями⁷⁴. Таємним протоколом від 8 лютого 1918 р., підписаним у Бресті-Литовському повноважними представниками урядів УНР та Австро-Угорщини, передбачалося, що уряд останньої не пізніше 20 липня 1918 р. подасть на розгляд парламенту своєї країни і всіма конституційними методами намагатиметься його ухвалення проект закону про відділення заселеної переважно українцями східної частини Галичини від переважно польської (західної) й з'єднання її з Буковиною в один український коронний край⁷⁵. Щоправда, Австро-Угорщиною, становище уряду якої сильно залежало від голосів депутатів парламенту – поляків, вороже налаштованих до будь-яких поступок Україні, що суперечили польським інтересам, Брестський мирний договір (на відміну від усіх інших країн-підписантів) так і не був ратифікований. Що ж до таємного протоколу, то царський уряд анулював його на початку липня 1918 р.⁷⁶

Відповідно до згаданого положення Брестської угоди про кордони між УНР та Австро-Угорщиною три галицькі повіти були мирно передані з-під влади повітових комісарів Обласного комісаріату Галичини й Буковини під владу імперії Габсбургів, після чого розпочався процес розформування управлінь цих повітів. 3 лютого (очевидно, за старим стилем) 1918 р. Скалатський повіт колишньої Тернопільської губернії зайняли австро-угорські війська. Управління повітового комісара разом з усіма його справами і повітовою міліцією тимчасово перевезли до Волочиська до подальших розпоряджень⁷⁷. 19 березня 1918 р. Д. І. Дорошенко наказав Бродівському повітовому комісару у зв'язку з евакуацією Управління його комісаріату до Києва, що вже на той час відбулася, негайно приступити до ліквідації всіх справ цього Управління й закінчити її в двотижневий строк⁷⁸. Наказом від 15 квітня 1918 р. Д. І. Дорошенко наказав “считать Управление Збаражского уездного комиссариата ввиду последовавшей эвакуации войсками Украинской Народной Республики оккупированных областей Австро-Венгрии расформированным с 15 сего апреля”. Всі посадові особи Збаразького повітового комісаріату на чолі з комісаром О. Сердюком (вісім осіб) звільнилися з посад, які вони обіймали, з дня розформування Управління із збереженням за ними впродовж чотирьох місяців повного утримання згідно з їхніми попередніми посадами та із залишенням їх на військовій службі⁷⁹.

У зв'язку з повним й остаточним розформуванням штабу та інтендантства при Обласному комісарі Галичини і Буковини 6 березня 1918 р. наказом Д. І. Дорошенка були звільнені з посад їх начальники відповідно – генерал-майор Палібін та генерал-майор Ільїн⁸⁰.

На середину квітня 1918 р. було розформовано всі управлінські структури Обласного комісаріату Галичини та Буковини за винятком канцелярії при обласному комісарі. 18 квітня 1918 р. Д. І. Дорошенко сповістив військового міністра УНР про свій наказ від того ж числа про

складання із себе обов'язків крайового комісара Галичини й Буковини у зв'язку з розформуванням управлінь Обласного комісаріату ⁸¹.

Остаточне ж завершення галицько-буковинської епопеї Д.І. Дорошенка припадає на період Гетьманату і датується 1 червня 1918 р., коли його, у зв'язку з розформуванням ліквідаційної комісії канцелярії обласного комісара Галичини та Буковини було звільнено з посади її голови, на яку Д.І. Дорошенка ще 25 квітня 1918 р. призначив військовий міністр Української Народної Республіки ⁸². Водночас це була і фінальна крапка у тривалій історії (що розтягнулася в часі з кінця серпня 1914 р. до початку червня 1918 р.) функціонування органів російської (від 12 січня 1918 р. – формально української) окупаційної влади у Галичині й Буковині.

Підсумовуючи, вважаємо за доцільне виділити в історії Обласного комісаріату Галичини та Буковини наступні характерні періоди:

1) з початку березня по кінець квітня 1917 р. (період фактичного залишення при владі представників старого режиму і здійснення підбору нових кадрів на управлінські посади);

2) з початку травня по середину червня 1917 р. (період налагодження нової управлінської системи й активного здійснення перетворень);

3) з другої половини червня по кінець липня 1917 р. (період наростання кризових явищ на тлі невдалого російського наступу і вдалого контрнаступу супротивника, що спричинився до втрати більшої частини окупованих територій у Галичині та Буковині й евакуації центральних органів управління Обласного комісаріату);

4) серпень – грудень 1917 р. (період поступового розформування евакуйованих управлінь Обласного комісаріату і пошуку оптимальної підпорядкованості кількох усе ще окупованих повітів Галичини та Буковини);

5) січень – початок червня 1918 р. (період безпосереднього підпорядкування всіх управлінь Обласного комісаріату українському уряду, втрати останніх окупованих повітів й остаточного розформування).

Загалом окупаційний режим Обласного комісаріату Галичини й Буковини був відчутно м'якший за попередні, а його управлінська модель була більш демократичною, ніж ті, що діяли до Лютневого 1917 р. демократичного перевороту в Російській імперії. З огляду ж на кадрову політику, що проводилася обласним комісаром Д.І. Дорошенком, окупаційний режим, принаймні ідеологічно, де-факто значною мірою був українським, а у 1918 р. таким став і де-юре. В той же час не можна не відзначити, що у цілому добрі наміри окупаційної адміністрації щодо цивільного населення окупованого краю майже повністю нівелювалися та перекреслювалися діями військового командування й російської армії, що стрімко розкладалася.

¹ Див.: *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. В 2-х т. - Т. 1: Доба Центральної ради. - К., 2002. - С. 287-292.; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918). - Ч. 1: Галицька руйна 1914-1917 років. - Львів, 1923. - С. 80-131.

- 2 Див.: *Заповловський В.* Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914-1918. - Чернівці, 2003.
- 3 Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського НАН України, Інститут рукопису (НБУ ІР), - XXI. - од. зб. 661. - Арк. 4-5.
- 4 Центральний державний історичний архів України у Києві (ЦДІАУК). - Ф. 361. - Оп. 1. - Спр. 1035. - Арк. 302-303.
- 5 Там само. - Спр. 1640. - Арк. 44.
- 6 Там само. - Арк. 46.
- 7 Там само. - Спр. 1127. - Арк. 46.
- 8 *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. - Т. 1. - С. 287; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 82, 85-86.
- 9 *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. - Т. 1. - С. 288; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 81.
- 10 *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. - Т. 1. - С. 288; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 81.
- 11 *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. - Т. 1. - С. 288; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 81-82.
- 12 *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 80-81.
- 13 Українська Центральна рада: Документи і матеріали у 2-х т. - Т. 1: 4 березня - 9 грудня 1917 р.. - К., 1996. - Док. № 18. - С. 58.
- 14 Див.: *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 82-88.
- 15 ЦДІАУК. - Ф. 361. - Оп. 1. - Спр. 2595. - Арк. 1; Вестник Временного правительства. - 1917. - № 38.
- 16 ЦДІАУК. - Ф. 361. - Оп. 1. - Спр. 2595. - Арк. 2; Вестник Временного правительства. - 1917. - 24 июня. - № 88.
- 17 Українська Центральна рада. - Т. 1. - Док. № 30. - С. 75-76.
- 18 Там само. - С. 78.
- 19 *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 93-94.
- 20 Там само. - С. 95.
- 21 Там само. - С. 98.
- 22 Там само. - С. 98-100.
- 23 *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. - Т. 1. - С. 288; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 89-90, 100.
- 24 *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918). - С. 90, 102.
- 25 *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. - Т. 1. - С. 288-289.
- 26 Українська Центральна рада. - Т. 1. - Док. № 46. - С. 99-100.
- 27 *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 104.
- 28 *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. - Т. 1. - С. 289.
- 29 Українська Центральна рада. - Т. 1. - Док. № 78. - С. 185.
- 30 ЦДІАУК. - Ф. 361. - Оп. 1. - Спр. 1127. - Арк. 40-40 зв.
- 31 Там само. - Арк. 47.
- 32 Українська Центральна рада. - Т. 1. - Док. № 78. - С. 185.
- 33 Там само.
- 34 Див.: *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 102, 107; Українська Центральна рада. - Т. 1. - Док. № 78. - С. 185.
- 35 ЦДІАУК. - Ф. 361. - Оп. 1. - Спр. 1836. - Арк. 7.
- 36 *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 108.
- 37 ЦДІАУК. - Ф. 361. - Оп. 1. - Спр. 1836. - Арк. 6-6 зв.
- 38 *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 110-111.
- 39 ЦДІАУК. - Ф. 361. - Оп. 1. - Спр. 1640. - Арк. 52.
- 40 Там само. - Арк. 60.
- 41 Там само. - Арк. 61.
- 42 *Скоропадський П.* Спогади: кінець 1917 - грудень 1918. - Київ; Філадельфія, 1995. - С. 328. - Примітка 16.
- 43 *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 114-115; Українська Центральна рада. - Т. 1. - Док. № 78. - С. 186.
- 44 *Скоропадський П.* Вказ. праця. - С. 334. - Примітка 35.
- 45 *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 123.
- 46 Українська Центральна рада. - Т. 1. - Док. № 78. - С. 186.
- 47 Див.: *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 118-120; Українська Центральна рада. - Т. 1. - Док. № 78. - С. 186-187.
- 48 *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 121-122.
- 49 Українська Центральна рада. - Т. 1. - Док. № 78. - С. 186.

-
- 50 Там само. - Док. № 75. - С. 180.
51 *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 124-126.
52 Див.: Українська Центральна рада. - Т. 1. - Док. № 78. - С. 184-190.
53 Там само. - С. 185-186.
54 Див.: *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. - С. 129-131.
55 ЦДІАУК. - Ф. 361. - Оп. 1. - Спр. 1837. - Арк. 3.
56 Там само. - Арк. 3-4, 18.
57 Там само. - Спр. 302. - Арк. 184.
58 Там само. - Спр. 1837. - Арк. 28, 38.
59 Українська Центральна рада. - Т. 1. - Док. № 183. - С. 393-394; Там же. - С. 575. - Примітка 368.
60 ЦДІАУК. - Ф. 361. - Оп. 1. - Спр. 1837. - Арк. 72.
61 Там само. - Арк. 39.
62 Українська Центральна рада. - Т. 1. - Док. № 220. - С. 471-472; Там же. - С. 575. - Примітка 368.
63 ЦДІАУК. - Ф. 361. - Оп. 1. - Спр. 1837. - Арк. 78, 79, 80, 81.
64 Там само. - Арк. 131.
65 Там само. - Арк. 116-116 зв.
66 Там само. - Арк. 88, 89.
67 Там само. - Арк. 91.
68 Там само. - Арк. 98.
69 *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. - Т. 2: Українська гетьманська Державна 1918 року. - К., 2002. - С. 139; Заполовський В. Вказ. праця. - С. 180-181.
70 ЦДІАУК. - Ф. 361. - Оп. 1. - Спр. 1837. - Арк. 94.
71 Там само. - Арк. 96, 97.
72 Там само. - Арк. 113-114.
73 Там само. - Арк. 60.
74 Див.: *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. - Т. 1. - Додаток 1. - С. 293-297.
75 Там само. - Т. 2. - С. 149-150.
76 Там само. - С. 151.
77 ЦДІАУ. - Ф. 361. - Оп. 1. - Спр. 1837. - Арк. 9.
78 Там само. - Арк. 100.
79 Там само. - Арк. 104.
80 Там само. - Арк. 32.
81 Там само. - Арк. 128.
82 Там само. - Спр. 2595. - Арк. 10 зв.-11, 12.

